

КАПІТАЛІЗАЦІЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Розглянуто стан капіталізації банківської системи України, наведений приклад процесів концентрації банківського капіталу в країнах Східної Європи, проаналізовано позитивні та негативні наслідки припливу іноземного капіталу на український банківський ринок, розглянуто можливі подальші напрями капіталізації українських банківських установ.

Банківська система – важливий елемент ринкової економіки, що забезпечує як регулювання грошового-кредитного обігу, так і рух, перерозподіл і ефективне використання фінансових ресурсів. Виконання цих функцій значною мірою залежить від капіталу самої банківської системи, який складається із власних капіталів банків, що входять до неї. Це зумовлено тим, що капітал банку сам собою є первинним джерелом банківської системи і, крім того, здатен „притягувати” ресурси інших суб’єктів господарювання й фізичних осіб пропорційно до свого обсягу.

Капітал банку – це головний показник його здатності до подальшого розвитку, оскільки саме капітал є надзвичайно важливим та необхідним елементом забезпечення економічної самостійності, прибуткової діяльності та в підсумку – підвищення фінансової стійкості банку. Зміцнення ресурсної бази банків, інтеграція банківської системи України у світове співтовариство здебільшого залежатимуть від зростання обсягів власних капіталів банків. Такі процеси як концентрація капіталу, зростання конкуренції та вплив іноземного банківського капіталу на національну економіку, впливають на активізацію процесів формування власного капіталу банків.

Проблеми зростання банківського капіталу, нарощення їх ресурсної бази, концентрації банківського капіталу є *актуальними*. Вирішенню даних проблем присвячено багато праць як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Питання формування та управління банківським капіталом *досліджуються* такими вітчизняними вченими економістами як М. Д. Алексеєнко, І. О. Бланк, А. В. Васюренко, А. Вожжов, Ж. М. Довгань, А. М. Мороз, М. І. Мирун, А. А. Пересада, Л. О. Примостка, М. І. Савлук, а також зарубіжні – В. В. Киселев, Г. С. Панова, В. М. Усоскин, Ю. Бригхем, Л. Гапенски, М. Миллер та інші.

Аналіз останніх досліджень і публікацій фахівців показує, що питання капіталізації та концентрації капіталу в банківській системі України *на сьогодні залишається актуальним, потребує розв’язання* та передусім залежить від самих банків, їхнього менеджменту та власників.

Метою даної статті є розгляд проблем пов’язаних із концентрацією банківського капіталу, аналіз сучасного стану капіталізації банківської системи

України та окреслення основних напрямів подальшої капіталізації банківської системи та підвищення ефективності функціонування банківського капіталу.

Концентрація банківського капіталу в країнах з перехідною економікою відбувалась двома шляхами. Перший характеризувався створенням великих банків шляхом злиття місцевих комерційних банків. Але таке об'єднання не призвело до поліпшення їхнього економічного становища. Наприклад, банківські об'єднання Словаччини, ставши монолітами на ринку банківських послуг, проводили кредитну політику в надії, що у разі появи певних труднощів, вони зможуть отримати допомогу з боку держави або від міжнародних інститутів.

Другий шлях характеризується транскордонними злиттям та поглинанням (досвід Чехії, Польщі, Угорщини).

Розвиток банківської системи України пройшов шлях від кількісного до якісного зростання. Україна використала обидва шляхи капіталізації банків. Якість власного капіталу багатьох банків невисока, оскільки значну його частину сформовано не в грошовій формі й реально виведено з банків, а тому платоспроможність таких банків невисока. Аналіз тенденцій формування капіталу банків України за останні п'ять років дає можливість зробити висновки про концентрацію капіталу в найбільших банках та зниження частки активів малих банків у сукупних активах банківської системи України. Процес концентрації капіталу банків продовжується.

Для розуміння процесів, які очікуються у сфері капіталізації банківського сектора, необхідно проаналізувати основні показники діяльності банків України (табл. 1).

Таблиця 1
Основні показники діяльності банків України за 2003–2007 рр. [10; 65]

	01.01. 2003р.	01.01. 2004р.	01.01. 2005р.	01.01. 2006р.	01.01. 2007р.	01.01. 2008р.
Чисті активи (скориговані на резерви за активн. операціями)	63 896	100 234	134 348	213 878	340 179	619 000
Кредитний портфель	46 736	73 442	97 197	156 385	269 688	470 353
Балансовий капітал, млн.грн.	9 983	12 882	18 241	25 451	42 566	66 493
Темпи зростання, %	126,1	129,0	142,0	139,5	167,2	156,2
Статутний капітал, млн.грн.	5 998	8 116	11 605	16 144	26 266	43 808
Темпи зростання, %	131,2	135,3	143,0	139,1	162,6	166,8
Зобов'язання банків	53 913	87 352	115 927	188 427	297 613	457 332
Регулятивний капітал, млн.грн.	10099	13 274	18 188	26 373	41 148	72 300
Адекватність регулятивного капіталу, %	18,01	15,11	16,81	14,95	14,19	13,92

Результати, наведені в таблиці, свідчать про те, що чисті активи банків збільшилися у порівнянні з 2003 р. у 9,6 разів і на 1.01. 2008 року складали майже 619 млрд.грн. [10; 65]. Балансовий капітал банків на 1.01.2008 року становив 66 493 млн.грн. збільшення цього показника відбулося за рахунок зростання статутного капіталу, який сягнув 43 808 млн.грн. [10; 65]. Регулятивний капітал банків на 1.01.2008 року збільшився на 2,7 раза та становив 72 300 млн.грн, тоді як на 01.01 2006р. 26 373 млн.грн. [10; 65].

Такі тенденції впливають на адекватність регулятивного капіталу банківської системи, що дає можливість активно здійснювати кредитування. Норматив адекватності регулятивного капіталу становив у листопаді 2007 року 14,2% (при нормативному значенні 10%). На початок 2008 року значення нормативу адекватності регулятивного капіталу по банківському сектору знизилось до 13,92%. Це пояснюється випереджаючим зростанням активів, зважених за ризиком щодо збільшення регулятивного капіталу. Темпи зростання активів перевищують темпи зростання балансового капіталу майже у 9,3 раза. Однак варто зазначити, що за станом на 1 січня 2008 року всі банки мали регулятивний капітал більше 5 млн. євро, 122 банки (70,5% діючих банків) – 10 млн. євро, з них 72 банки – понад 20 млн. євро [17].

Перші позитивні тенденції збільшення капіталу банківської системи України свідчать про те, що банківська система перебуває на етапі розвитку і потрібне ще значне нарощування капіталу для того, аби забезпечувати належною мірою фінансування економічного зростання.

Однією з особливостей функціонування банків України є жорсткий контроль з боку Національного банку України за дотриманням економічних нормативів, базою для розрахунку яких є власний капітал. НБУ дозволив банкам залучати кошти на умовах субординованого боргу шляхом випуску облігацій на суму 100 тис.грн. і збільшувати таким чином свій регулятивний капітал. Такі облігації повинні випускатися в бездокументарній формі. Вони можуть бути простими, терміновими та процентними з обмеженим колом розміщення і перебувати в обігу тільки в межах заздалегідь визначеного банком та схваленого Національним банком України кола осіб. Кошти, залучені на умовах субординованого боргу шляхом випуску облігацій, враховуються в капіталі банку після надання НБУ відповідного дозволу.

Збільшення балансового капіталу відбувається шляхом реального його нарощування, зокрема – реінвестування прибутків. На це вплинула жорстка позиція НБУ щодо збільшення капіталу штучним методом – за рахунок запозичень або переоцінки основних фондів.

Незважаючи на те, що протягом останніх років зберігається тенденція до зростання капіталу, рівень капіталізації банків залишається недостатнім, про що свідчить відношення капіталу до ВВП, яке дорівнює станом на 1.01.2008 р. приблизно 10,2 % (для порівняння в Росії цей показник становив 37,2%).

У різних країнах банки застосовують різні методи концентрації банківського капіталу. Банки США, наприклад, пішли шляхом масового нарощування капіталу за рахунок додаткового випуску акцій та субординованих облігацій, а також збільшення фонду перерозподіленого прибутку. У Великобританії банки надають перевагу коригуванню структури портфеля активів (а саме – розміру класифікованих активів за ступенем розвитку). Японські банки впродовж багатьох років активно використовували засіб „роздування” капітальної бази шляхом включення до неї номінального прибутку від зростання ринкової ціни інвестиційного портфеля. Якщо американська практика може бути прийнятною для вітчизняних банківських установ, то досвід банків Великобританії та Японії потрібно використовувати обережно. Проте варто мати на увазі, що притягнення додаткового капіталу в формі випуску нових акцій викликає скорочення дивідендів, а відтак несхвалення пайовиків.

Основні способи збільшення капіталу банками диктуються змінами нормативних документів Національного банку України.

Тактичними заходами щодо вирішення проблеми капіталізації можна вважати:

- збільшення капіталу за рахунок субординованого боргу, що включає в себе вдосконалення механізму його залучення; залучення субординованого боргу за рахунок випуску депозитних сертифікатів та банківських облігацій, а також за рахунок випуску банківських єврооблігацій;

- збільшення статутного, додаткового капіталу та механізму розрахунку капіталу (Збільшення капіталу шляхом удосконалення механізму розрахунку регулятивного капіталу; збільшення за рахунок зростання банківського прибутку; збільшення за рахунок додаткових внесків акціонерів/учасників банку; за рахунок випуску банками привілейованих акцій);

- збільшення показника адекватності капіталу за рахунок консолідації банківської системи, зокрема консорціумного кредитування, створення банківських об'єднань, груп та корпорацій, а також злиття банків.

Досвід розвинутих країн свідчить, що в їхніх фінансових системах консолідація здійснюється за кількома напрямками:

- серед установ, які конкурують в одному сегменті фінансового сектору країни (банк Німеччини);

- серед установ, які функціонують у різних ринкових сегментах однієї країни (банк Великобританії – страхова компанія Великобританії);

- серед установ, що діють в одному і тому ж сегменті фінансового сектору, але знаходяться в різних країнах (банк Фінляндії – банк Швейцарії);

- серед установ, які займають різні ринкові сегменти і діють у різних країнах (банк США – інвестиційна компанія Великобританії).

На думку економістів до причин фінансової консолідації відносяться:

- прагнення до зниження витрат за рахунок економії на масштабах, зменшення податкових зобов'язань і більш ефективного розміщення ресурсів;

- прагнення до збільшення прибутку через диверсифікацію продуктів і універсалізацію діяльності.

До інших причин належить диверсифікація та оптимізація кредитних ризиків, оптимізація організаційної та управлінської структур. Загальні причини фінансової консолідації відповідають потребам банківської системи України, характерними рисами якої є велика кількість дрібних банків, високі операційні витрати, які складають приблизно 6%, порівняно низька рентабельність активів (на 1.01.2007 р. складає 1,61%, а станом на 1.01.2008 р. – 1,42%), висока процентна маржа (на 1.01.2008 р. – 4,91%), недосконалий менеджмент тощо [10; 65].

Експерти Світового банку і міжнародного валютного фонду пропонують не тільки консолідувати українські банки, а й суттєво посилити вимоги до створення нових, оскільки на початку економічних перетворень банківська система була більш потужною, ніж зараз. На сьогодні рівень кредитування економіки України становить приблизно 40% ВВП, тоді як в інших країнах, зокрема Естонії – 55% та більше.

Сучасний розвиток економіки характеризується глобалізацією, диверсифікацією, уніфікацією та лібералізацією фінансових ринків. Основними причинами злиття є конкурентне середовище. На думку спеціалістів, банки з активами, рівень яких

менший за середньоукраїнський і які залежать від обмеженого кола клієнтів, мають нестабільну ресурсну базу, недостатньо капіталізовані – є основними претендентами на консолідацію з ефективнішими або більшими банками. Практично консолідації підлягають всі банки четвертої групи, а на сьогодні це 115 банків [10; 52-57].

В країнах Центральної та Східної Європи також активізувалися процеси концентрації банківського капіталу. Збільшенню капіталізації банківської системи сприяє приплив іноземного банківського капіталу. Особливу увагу іноземних банків націлена на Східну Європу, де частка банківських активів під іноземним контролем зросла майже до 60% [16; 34]. На нашу думку, це, передусім, пов'язано з процесами глобалізаційного проникнення економік та загостренням конкурентної боротьби на банківському ринку. Більшість іноземних банків у країнах Центральної та Східної Європи належить великим банківським структурам Євросоюзу. Вони мають у розпорядженні стабільну капітальну базу та здійснюють постійний моніторинг операцій своїх закордонних підрозділів.

Частка іноземного капіталу у загальному зареєстрованому статутному капіталі діючих банків України за 2007 рік збільшилася з 27,6% до 35,0%. Іноземний капітал в Україні представлений 23 країнами. Найбільшу частку становить капітал Австрії (20,3%), Кіпру (20,3%), Франції (12,5%), Росії (9,7%), Нідерландів (8,2%), Польщі (7,9%) та Швеції (6,1%). Серед іноземних інвесторів, що інвестували капітал у банківську систему України, є дві міжнародні фінансові організації; 39 компаній, фірм, товариств тощо; 19 банків та три фізичні особи. Станом на 1 січня 2008 року налічувалось 47 банків з іноземним капіталом, 17 з них зі 100% іноземним капіталом, що склало 9,7 % від загальної кількості діючих банків [17].

Однак, роль іноземного капіталу у вітчизняній банківській системі трактується неоднозначно. Питання присутності іноземного капіталу та його ролі в банківській системі України неодноразово розглядалися у наукових дослідженнях. Відомий український вчений-економіст М. Савлук стверджував, що істотна присутність іноземного капіталу в банківській системі матиме суттєві негативні наслідки для розвитку національної політики країни – і грошово-кредитної, і фінансово-бюджетної, і інвестиційної [12].

Наприклад, Польща, допустивши іноземні банки на свій ринок (близько 70%), стикнулася із недостатньою можливістю забезпечення фінансової стабільності країни з причини нестійкості внутрішньої фінансово-банківської системи [11; 43]. Відбулася нестиковка стратегічних цілей економіки Польщі та того іноземного капіталу, який влився в банківський сектор країни.

Приклад Китаю, який на цей час входить в трійку найбільш інвестиційно привабливих країн світу, свідчить про зовсім протилежне: ця країна радо залучає іноземні інвестиції, але при цьому залишає у власності національного капіталу (державного та приватного) всі стратегічні інфраструктурні системи, в тому числі й банківську систему [11; 43].

Збільшення капіталізації банківської системи України за рахунок припливу іноземного капіталу має в кінцевому результаті привести до розвитку, як самої банківської системи, так і економіки країни в цілому. Однак, залучення іноземного капіталу у контексті інвестування реальної економіки поки що не спостерігається. Наприклад, після реорганізації банку „Аваль” в „Райффайзен Банк Аваль” ним одразу

було відмовлено у наданні кредитів сільськогосподарським підприємцям у попередніх обсягах [5].

Статистичний аналіз свідчить, що хоч питома вага банківських кредитів у інвестиційну діяльність за останні роки збільшилась, майже всі вони є довгостроковими, проте згідно зі структурою кредитних вимог банків за суб'єктами вказане зростання обумовлене головним чином потужним збільшенням довгострокового кредитування фізичних осіб. Частка довгострокового кредитування суб'єктів господарювання, як і кредитування їх у цілому, зменшилась [11; 44]. Дана тенденція проявляється через зацікавленість іноземних банків у власних прибутках. Сукупна доля іноземних банків на ринку кредитування фізичних осіб станом на 2007 рік становить вже 46% , а ринок іпотеки „іноземці” контролюють вже більше ніж на 65% [4; 59].

Отже, більшість іноземних банків заробляють гроші на споживчому ажіотажі нашого фінансового ринку. Така спрямованість іноземного капіталу викликає певну занепокоєність безпекою реальної економіки.

Слід задуматися над можливістю отримувати інвестиції шляхом рефінансування іноземних міжбанківських кредитних ресурсів, залучених у формі позичок (особливо субординованих), емісії боргових цінних паперів або сек'юритизації кредитних портфелів тощо [11; 45]. Проблемою для залучення таких коштів може стати дорожча вартість іноземних міжбанківських ресурсів для українських банків через їх нижчі рейтинги, що значно уповільнить зниження процентних ставок за кредитами в середині країни. Однак це допоможе банкам підвищити свою конкурентоспроможність та не бути витісненими з банківського ринку.

В якості обмеження негативного впливу іноземного капіталу на економіку України можна було б використати обмеження операцій іноземних банків, наприклад на користь довгострокових кредитів підприємствам, а також створити інші економіко-правові умови для вітчизняних банків, за яких вони на внутрішньому ринку створять конкуренцію іноземним банкам.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна зробити наступні узагальнення щодо основних напрямів подальшої капіталізації банківської системи та підвищення ефективності функціонування банківського капіталу: приділяти належну увагу державному регулюванню розміру капіталу з метою зменшення ризику банкрутства; підтримувати довіру до банківської системи країни, оскільки джерелами зростання банківського капіталу є прибуток суб'єктів підприємницької діяльності й доходи населення і без істотного розвитку підприємницької діяльності й зростання оплати праці кардинальне нарощування банківського капіталу буде проблематичним; збільшувати капітал за рахунок залучення коштів на умовах субординованого боргу, проводити емісію боргових цінних паперів, сек'юритизацію активів; дотримуватися основних положень Базельської угоди з урахуванням стану економіки України; проводити збалансовану і стабільну дивідендну політику банків; залучати міжнародний капітал для розвитку вітчизняної економіки, водночас контролювати присутність іноземного капіталу на рівні, який не призведе до руйнівних наслідків.

За оцінками українських економістів для кардинального збільшення капіталу банківської системи з метою виходу на рівень розвинених країн необхідні значні

ресурси. Це завдання певного періоду. Від його вирішення залежить майбутній рівень банківської системи.

Збільшення капіталізації вітчизняної банківської системи є однією з умов подальшої інтеграції банківських структур України у світову банківську систему.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямку мають бути питання нарощення власного капіталу банків та їх ресурсного потенціалу загалом.

Література

1. Алексеев М. Д. Капитал коммерческого банка: вопросы теории и практики. Монография. – К.: КНЕУ, 2002. – 276 с.
2. Бюлетень Національного банку України. – 2008. – № 1.
3. Глушкова Е. А. Иностранный банковский капитал в странах с переходной экономикой // Банковское дело. – 2007. – № 9. – С. 28–33.
4. Гриньков Д. Вторгнення // Бізнес. – 2007. – № 1. – С. 57–63.
5. Грідчина М., Коломійченко Н. Чи прискорить інвестиційні процеси вихід іноземних банків на фінансовий ринок України? // огляд на сайті <http://personal.in.ua>
6. Ісмаїлов В. Б. Методи та інструменти залучення довгострокового капіталу / Фінанси України. – 2004. – № 8. – С. 97–101.
7. Лобанова А. Л. Ресурсна політика комерційних банків України / Фінанси України. – 2005. – № 1. – С. 88–95.
8. Моисеев С. Р. Инвестиционная привлекательность банковского сектора // Банковское дело. – 2007. – № 9. – С. 13–17.
9. Мурычев А. В. Капитализация и конкурентоспособность банков – факторы успеха // Банковское дело. – 2007. – № 7. – С. 48–52.
10. Основні показники діяльності банків України на 1 листопада 2007 року // Вісник Національного банку України. – 2007. – № 12. – С. 65.
11. Остапчук Я. Роль іноземного капіталу в банківській системі України // Финансовые риски. – 2007. – № 1(46). – С. 41–47.
12. Савлук М. Банківська система – барометр економіки // Урядовий кур'єр. – 8.11.2005 р.
13. Супрунович Е. Б. Секьюритизация активов: опыт и перспективы // Банковское дело. – 2007. – № 2. – С. 64–66.
14. Турбанов А. В. Формирование ресурсной базы банковского сектора // Банковское дело. – 2007. – № 10. – С. 56–57.
15. Уманців Ю. М. Банківська система України в умовах глобалізації світового фінансового простору // Фінанси України. – 2006. – № 12. – С. 88–100.
16. Хмыз О. В. Трансграничная экспансия банков на развивающиеся рынки // Банковское дело. – 2007. – № 9. – С. 34–39.
17. Річний звіт про діяльність банківського нагляду України у 2007 році // www.bank.gov.ua

Редакція отримала матеріал 22 вересня 2008 р.